Przemoc wobec osób starszych – uwarunkowania społeczno-kulturowe

Dr hab. Agnieszka Zduniak, prof. UKSW

Olsztyn, dn. 07.07.2022 r.

Starzenie się społeczeństw – dane statystyczne

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) za początek starości uznaje 60 rok życia i dzieli ją na trzy okresy:

- wczesna starość - od 60 do 74 roku życia (tzw. młodzi-starzy, ang. y*oung-old*),
- późna starość – od 76 do 90 roku życia (tzw. starzy-starzy, ang. *old-old*)
- długowieczność - powyżej 90 roku życia.

W badaniach i danych statystycznych dotyczących starości za jej próg przyjmuje się 60 lub 65 rok życia.

Za kraje starzejące się ONZ uznaje te, w których odsetek osób w wieku powyżej 65 lat wynosi od 7 do 10%. Przekroczenie tego odsetka oznacza już zaawansowaną starość demograficzną.

Według prognoz ONZ w najbliższych latach starzenie się populacji przybierze na sile. W roku 2030 osoby powyżej 65 roku życia mają stanowić 23,8% mieszkańców Europy.

Prognozy globalne przewidują, że populacja ludzi starszych na świecie wzrośnie z 900 milionów w 2015 roku do około 2 miliardów w 2050 roku.

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

Sytuacja w Polsce

- Polska obecnie znajduje się w pierwszej trzydziestce krajów demograficznie starych na świecie. Przekroczenie odsetka 10% osób powyżej 65 roku życia (kryterium zaawansowanej starości demograficznej wg ONZ) nastąpiło w Polsce już w roku 1990, w 2005 odsetek osób powyżej 65 roku życia przekroczył 13%, a obecnie stanowi już 17,2%.
- Jeśli natomiast przyjmiemy za WHO wiek powyżej 60 lat jako kryterium starości, to odsetek ten zwiększa się do 25,2%. Osobą starszą jest więc obecnie już co czwarty Polak.

Przyczyny starzenia się społeczeństw

Malejący przyrost naturalny i jednoczesne wydłużenie trwania życia wynika z czynników takich jak:

- wzrost poziomu zamożności społeczeństwa
- łatwiejszy dostęp do opieki medycznej i zabezpieczenia socjalnego,
- wzrost poziomu wykształcenia ogólnego i zdrowotnego,
- promowany model rodziny,
- aktywność zawodowa kobiet;
- polityka społeczna państwa

Do istotnych przyczyn starzenia się społeczeństwa polskiego można zaliczyć:

- późniejsze macierzyństwo,
- wyraźny spadek liczby zawieranych małżeństw,
- trudności w zapewnieniu opieki dla dzieci po zakończeniu urlopu związanego z macierzyństwem
- trudności lokalowe
- czynniki związane z kryzysem gospodarczym

Cechy współczesnej kultury a sytuacja osób starszych

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

Człowiek stary może zajmować wysoką pozycję w społeczeństwach sterowanych przez tradycję. W takim społeczeństwie postrzegany jest on jako nośnik mądrości, wiedzy i kultury społeczeństwa, czyli kreator życia młodych pokoleń. Natomiast w społeczeństwie nowoczesnym, w którym liczy się dynamika zmian, każde pokolenie kreuje rzeczywistość w sposób specyficzny dla siebie. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest spadek pozycji starszego człowieka. Jego mądrość nie stanowi już bowiem drogowskazu dla młodych.

Cechy współczesnych społeczeństw:

- Dominacja logiki ekonomicznej: liczy się wydajność, efektywność, użyteczność, skuteczność
- Indywidualizm – koncentracja na sobie, własnym sukcesie – prowadzi do rozpadu więzi i unikania zobowiązań
- Zwiększona mobilność społeczna powodująca rozpad tradycyjnych społeczności lokalnych

Cechy współczesnej kultury a sytuacja osób starszych

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- Juwenilizm – kult młodości, przekonanie, że o wartości człowieka stanowi młodość, wydajność, fizyczna sprawność i pełnia zdrowia
- Szybki rozwój cywilizacji naukowo-technicznej, kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego, postępująca globalizacja – wymagają dużych zdolności adaptacyjnych, rozumienia zmian
- Margaret Mead: kultura nowoczesnych społeczeństw rozwiniętych w niewielkim tylko stopniu wykazuje cechy kultury postfiguratywnej, w której młodzi uczą się od starszych. W dużo większym stopniu jest to kultura kofiguratywna (wymiana wiedzy i wzorów kulturowych między rówieśnikami) lub nawet prefiguratywna, gdzie to ludzie młodzi nadają ton życiu społecznemu, a rola starszych jest stopniowo ograniczana

Negatywne postrzeganie seniorów we współczesnym społeczeństwie

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- Obserwowane obecnie nieprzychylne nastawienie do osób w wieku starszym, które ich poniża i dehumanizuje, określane bywa terminem „ageizm" (z ang. *age* – wiek). Odnosi się on do sytuacji, gdy dana osoba jest postrzegana jako fizycznie i psychicznie upośledzona, nieatrakcyjna, jako balast nadmiernie korzystający ze środków społecznych. Brunon Hołyst przedstawiając problem wiktymizacji osób w starszym wieku, posługuje się terminem „geriatryzm" dla określenia „ogólnej niechęci do ludzi starych",
- U osób reprezentujących młode pokolenie wyraźnie dominują negatywne skojarzenia związane ze starością. Kojarzy się z nią często niedołęstwo i utrata sił witalnych. Starość, jeśli spojrzeć przez pryzmat obowiązującego kanonu estetycznego, stanowi zaprzeczenie piękna, budząc niechęć, a nawet obrzydzenie. Ze względu na specyficzne zmiany związane ze starością – psychologiczne, społeczne, ekonomiczne, zdrowotne – ludziom w podeszłym wieku przypisuje się zazwyczaj większą zależność od otoczenia.
- Papież Franciszek (2017): „dopóki jesteśmy młodzi, mamy tendencję do niemyślenia o starości, jakby to była choroba, od której trzeba trzymać się z dala […] „Kiedy się starzejemy, zwłaszcza jeśli jesteśmy ubodzy, jeśli jesteśmy chorzy i samotni, odczuwamy skutki braków społeczeństwa nastawionego na skuteczność, które w konsekwencji ignoruje osoby starsze"

Problemy społeczne dotykające osób starszych

- Stereotypizacja
- Dyskryminacja
- Ubóstwo
- Marginalizacja (niedostrzeganie, minimalizowanie problemów)
- Przemoc
- Wykluczenie (ekskluzja), czyli „proces, w wyniku którego pewne osoby są wypychane na peryferie społeczeństwa. Utrudnia to im pełne uczestnictwo w życiu społecznym z powodu ubóstwa, braku podstawowych kompetencji i możliwości zdobywania kwalifikacji w ciągu życia lub z powodu dyskryminacji. Proces ten oddala ludzi od możliwości znalezienia pracy, uzyskania dochodu i wykształcenia, jak również od aktywności, sieci społecznej i wspólnoty. Osoby takie mają ograniczony dostęp do władzy i do ciał decyzyjnych, czują się zatem bezsilne i niezdolne wpływać na decyzje, które mają wpływ na ich codzienne życie”. (B. Szatur-Jaworska)

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

Przyczyny marginalizacji i wykluczenia osób starszych

Wynikają one z następujących zjawisk i procesów:

- z braku samodzielności w codziennym funkcjonowaniu, którego podstawową przyczyną u znacznej części seniorów są przewlekłe choroby i niepełnosprawność
- z niskiego wykształcenia, powodującego bardzo często małą orientację co do istnienia instytucji pomocowych, ale również własnych praw
- z zakwestionowania przez transformację ustrojową dorobku życiowego starszego pokolenia, co przyczyniło się do wycofania się wielu osób z szerszych kręgów społecznych
- z sytuacji na rynku pracy, która wymusza na seniorach (w sposób bezpośredni i pośrednio) „zwalnianie miejsca" dla młodych;
- z urynkowienia kultury masowej i społecznej komunikacji, w wyniku czego starość (jako mało efektowna i niekomercyjna) staje się prawie nieobecna w społecznej komunikacji i w świadomości młodszych pokoleń;
- z kultu młodości właściwego kulturze współczesnej (tej masowej i wysokiej), co powoduje wypieranie zarówno z twórczości, jak i świadomości odbiorców obrazu starości i śmierci
- ze złej sytuacji finansowej i zdrowotnej polskich seniorów, która utrudnia dostęp do wielu obszarów życia, zmniejsza możliwości adaptacyjne, wraz z wiekiem, co z kolei może budzić obawy kontaktu z nie zawsze zrozumianym światem (świadoma lub nieuświadamiana automarginalizacja) B. Szatur-Jaworska

Czym jest przemoc?

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- Przemoc to „celowy czyn, wykorzystujący przewagę sprawcy, który godzi w wolność jednostki, przyczyniając się do jej psychicznej i fizycznej szkody, i wykracza poza społecznie przyjęte standardy wzajemnych kontaktów, lub też wszystkie akty udręczenia i okrucieństwa”
- Światowa Organizacja Zdrowia we współpracy z Międzynarodowym Stowarzyszeniem Zapobiegania Przemocy Wobec Osób Starszych (INPEA) przyjęła definicję przemocy wobec seniorów. Brzmi ona następująco: *„Znęcanie się nad osobami starszymi to jednokrotne lub powtarzające się działanie, lub też rezygnacja z potrzebnego działania, które zdarzają się w relacji opartej na zaufaniu i powodują u osoby starszej fizyczną lub psychiczną szkodę”*.
- Definicja opracowana przez Action on Elder Abuse (AEA, 1995) stwierdza, że: „Przemoc wobec osób starszych to pojedynczy akt lub powtarzające się działania. Może być fizyczne, werbalne lub psychiczne, może to być akt zaniedbania lub zaniechanie działania lub może wystąpić, gdy osoba bezbronna jest zmuszona do podjęcia czynności finansowych lub seksualnych, na które nie wyraża lub nie może wyrazić zgody”.
- „Przemoc wobec osób starszych jest pogwałceniem praw człowieka i znaczącą przyczyna chorób, kontuzji, utraty produktywności, izolacji i rozpaczy”

Statystyki przemocy wobec seniorów

Przypadki przemocy ujawniane w zgłoszeniach, a tym samym trafiające do statystyk, stanowią tylko ułamek rzeczywistej skali zjawiska.

- Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) szacuje, że spośród wszystkich przypadków przemocy zgłaszanych jest maksymalnie 20%, a w samej tylko Europie co najmniej 4 mln osób starszych co roku pada ofiarą przemocy fizycznej, 29 mln – przemocy psychicznej, a 2,5 tys. ginie z rąk najbliższych.

- W roku 2011 w samej tylko Francji różnych form przemocy doświadczyło około 600 tys. osób; dotyczyło to 5% ludzi powyżej 65 roku życia i 15% powyżej 75 roku życia. Badania przeprowadzone na terenie Irlandii wskazują na wzrastającą liczbę doniesień o przypadkach przemocy w ciągu ostatnich lat (o 22% między 2008 a 2011 rokiem). W roku 2012 ofiarami przemocy lub zaniedbania padło w tym kraju około 10 tys. osób starszych. Badanie przeprowadzone w roku 2010 w 5 krajach europejskich (Portugalia, Belgia, Finlandia, Austria i Litwa) wśród 2880 kobiet w wieku między 60 a 97 lat pokazały, że ponad 28% z nich w ciągu minionego roku doświadczyło przynajmniej jednej z form przemocy

- Statystyki wskazują, że rozpowszechnienie przemocy wobec osób starszych zarówno w środowisku życia, jak i w instytucjach, wzrosło podczas pandemii COVID-19. Na przykład badanie w USA sugeruje, że wskaźniki mogły wzrosnąć nawet o 84%.

- Przewiduje się, że na całym świecie liczba przypadków znęcania się nad osobami starszymi wzrośnie, ponieważ w wielu krajach populacje szybko się starzeją. Nawet jeśli odsetek ofiar przemocy wobec osób starszych pozostanie stały, globalna liczba ofiar gwałtownie wzrośnie z powodu starzenia się populacji, osiągając około 320 milionów ofiar do 2050 r., ponieważ globalna populacja osób w wieku 60 lat i starszych wzrośnie do 2 miliardów do 2050 r.

Kim są sprawcy przemocy?

- Badania National Centre for the Protection of Older People dają obraz procentowego udziału różnych form przemocy w ogólnej liczbie zgłoszeń.
- Większość z nich stanowią formy przemocy psychicznej, w dalszej kolejności powodami zgłoszenia było zaniedbanie oraz przemoc fizyczna.
- Jeśli chodzi o sprawców, to najczęściej są to członkowie najbliższej rodziny: w 44% przypadków sprawcami przemocy byli syn lub córka, w 18% mąż lub żona, również w 18% inni krewni.
- Osoby niespokrewnione (opiekun, inne osoby) łącznie stanowiły 21% sprawców. Nie zanotowano natomiast żadnego przypadku przemocy ze strony wolontariuszy.

Dlaczego statystyki nie są miarodajne?

Większość przypadków przemocy wobec osób starszych nie jest zgłaszana. Najczęstsze przyczyny to:

- Powody emocjonalne: agresorzy to najczęściej osoby bliskie (solidarność wewnątrzrodzinna, lojalność)
- Wstyd, poczucie winy, wyparcie, bagatelizowanie
- Obawa przed społecznym ostracyzmem
- Niechęć do bycia postrzeganym przez otoczenie jako osoba słaba, bezradna
- Strach przed nasileniem przemocy
- Strach przed opuszczeniem lub oddaniem do domu opieki
- Zależność finansowa
- Niechęć sąsiadów/krewnych do „wtrącania się w życie rodzinne” lub strach przed odwetem
- Nieumiejętność rozpoznania symptomów przemocy
- Brak wiary ofiar w skuteczność działania organizacji pomocowych i organów ścigania
- Zwykle brak świadków przemocy

Wiktymizacja osób starszych - przyczyny

Ewa Bieńkowska: „ludzie starsi są „ofiarami idealnymi, ponieważ reprezentują typ strukturalny ofiar dysponujących małą władzą; po drugie – są ofiarami legitymowanymi kulturowo do takiego statusu, jako osoby słabe społecznie; po trzecie – są ofiarami „z przeznaczenia” z uwagi na swoją bezradność lub bezbronność”

- Badania pokazują, że osoby starsze często spełniają kryteria predysponujące je do stania się ofiarami przemocy. Do tych kryteriów zaliczyć można: dość powszechną izolację społeczną (samotność), zależność od innych osób (członków rodziny, sąsiadów), choroby (somatyczne, psychiczne, upośledzenie umysłowe).

- Cechami osobowościowymi, które sprzyjają stawaniu się ofiarą są: uległość, bierność, naiwność, łatwowierność, niskie poczucie własnej wartości, brak poczucia sensu życia (depresyjność), bezradność, niska aktywność społeczna.

- Osoby starsze nierzadko funkcjonują poza siecią struktur społecznych, jak chociażby szkoła, zakład pracy, organizacje społeczne i stowarzyszenia oraz różne grupy nieformalne. Struktury te w przypadku osób młodszych zazwyczaj przyczyniają się do ujawnienia aktów przemocy i pomagają przyjść ofierze z pomocą. To również tłumaczy problemy w identyfikacji zjawiska przemocy wobec seniorów.

Rodzaje przemocy wobec osób starszych

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- **Przemoc fizyczna**
- **Przemoc psychiczna/emocjonalna**
- **Przemoc ekonomiczna**
- **Przemoc seksualna**
- **Zaniedbanie**
- **Samozaniedbanie**
- **Dyskryminacja**
- **Przemoc symboliczna**

Symptomy przemocy fizycznej

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- siniaki w nietypowych miejscach (twarz, szyja, nadgarstki, kostki), oparzenia, zadrapania, bolące miejsca, guzy, podbite oczy, krwiaki, skaleczenia i rany świeże lub na różnych etapach gojenia, pręgi,
- ślady wiązania lub ściskania, ślady kłucia lub przypalania, nacięcia, urazy wewnętrzne,
- osłabienie, niewyjaśnione krwawienia, skręcenia, zwichnięcia, złamania kończyn lub podstawy czaszki,
- niewyjaśnione upadki i urazy, urazy w okolicach, które raczej nie są wynikiem upadku starszej osoby (okolice powiek, ust, szyi, ramion, złamania żeber)
- niedożywienie lub odwodnienie bez przyczyn chorobowych, nieuzasadniona utrata masy ciała,
- potłuczone okulary lub oprawki, podarta odzież, ślady krwi na ubraniu, wyrwane włosy,
- laboratoryjne wyniki przedawkowania lub niedoboru przepisanych leków, niewykorzystane leki lub zbyt częste powtarzanie recept,

Symptomy przemocy fizycznej

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- nagła zmiana zachowania osoby starszej, symptomy lęku, obawy przed opiekunem, odmawianie odpowiedzi na pytania o sytuację przy jednoczesnym czynieniu aluzji wskazujących na nieprawidłowości i problemy z opiekunem,
- brak zgody opiekuna na rozmowę lub przebywanie z osobą starszą sam na sam, odmowa odwiedzin,
- niskie standardy higieniczne i inne dowody nieodpowiedniej opieki,
- skargi osoby starszej na złe traktowanie, próby uzyskania pomocy od lekarzy, pielęgniarek i innych osób, sygnały od osób trzecich (np. sąsiadów) o możliwych aktach przemocy

Symptomy przemocy psychicznej

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- zdenerwowanie, wzburzenie, nadmierne pobudzenie
- ciągły niepokój, lęk, podejrzliwość,
- zagubienie i dezorientacja, bierność, bezradność, wycofanie,
- brak zainteresowania kontaktami społecznymi, niekomunikatywność,
- smutek, milczenie, obniżenie poczucia własnej wartości, zamknięcie się w sobie, objawy rezygnacji lub depresji, brak żywych reakcji emocjonalnych, apatia
- symptomy braku zaufania do opiekuna, unikanie kontaktu wzrokowego i werbalnego z opiekunem, niechęć do otwartej rozmowy z osobami trzecimi, sprzeczne wypowiedzi,
- nietypowe zachowania, chwiejność emocjonalna, wahania nastrojów,
- zmiana nawyków żywieniowych, problemy ze snem,
- niewyjaśnione bóle i inne objawy somatyczne mogące wskazywać na stres,
- samookaleczanie, planowanie samobójstwa lub grożenie samobójstwem,
- zgłoszenie osoby starszej o tym, że jest źle traktowana w wymiarze werbalnym i emocjonalnym

Symptomy przemocy ekonomiczne

DROGA
Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

- nagłe zmiany na rachunku lub lokacie bankowej seniora,
- nieoczekiwana zmiana testamentu,
- niewyjaśnione wypłaty dużych sum pieniędzy w oddziałach banku lub bankomatach,
- udzielanie upoważnień osobom spoza rodziny,
- niewyjaśnione zniknięcia pieniędzy, biżuterii lub dobytku przechowywanych w domu,
- pogorszenie warunków życia, opieka świadczona poniżej standardu mimo dostępności środków finansowych, brak środków na zaspokajanie podstawowych potrzeb mimo dobrej sytuacji finansowej,
- nieopłacanie rachunków,
- podpisy na dokumentach finansowych niezgodne z charakterem pisma osoby starszej,
- niewyjaśnione przepisanie lokalu lub innych składników majątku na członków rodziny lub osoby spoza rodziny,
- nagłe pojawienie się niezaangażowanych wcześniej krewnych roszczących sobie prawa do majątku osoby starszej,
- zamawianie przez seniora towarów i usług, które nie są mu potrzebne,
- zgłoszenie przez osobę starszą oszustwa, szantażu lub wykorzystywania finansowego

Symptomy przemocy seksualnej

- siniaki wokół piersi lub w okolicach narządów płciowych,
- ból w okolicach intymnych,
- częste skargi na ból brzucha,
- niewyjaśnione infekcje narządów płciowych lub choroba weneryczna,
- niewyjaśnione krwawienia z pochwy lub odbytu,
- ślady ugryzień,
- podarta lub zakrwawiona bielizna,
- zmiany w zachowaniu osoby starszej: okazywanie agresji przy próbie kontaktu dotykowego, zamykanie się w sobie, samookaleczanie się,
- przejawianie obawy przed opiekunem,
- stany lękowe,
- zgłoszenie osoby starszej o molestowaniu seksualnym lub zgwałceniu

Symptomy zaniedbania, opuszczenia i samozaniedbania

- odwodnienie, niedożywienie, spadek masy ciała,
- nieleczone odleżyny, wysypki, rany, podkrążone oczy,
- zaniedbania higieny osobistej,
- nieleczone problemy zdrowotne,
- niewłaściwe warunki życia (szkodliwe dla zdrowia lub niebezpieczne),
- brak ogrzewania, kanalizacji, bieżącej wody,
- nieporządek, brud, pchły, wszy, obecność gryzoni,
- zabrudzona pościel, odór ciała, zapach moczu,
- brak niezbędnych środków medycznych (okulary, aparaty słuchowe, protezy),
- zaniedbany wygląd zewnętrzny, nieodpowiednia odzież,
- zbieractwo (gromadzenie zużytych opakowań, złomu, starych gazet itp.),
- depresja, stany lękowe

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku

Symptomy dyskryminacji i przemocy symbolicznej

- obniżenie poczucia własnej wartości, brak wiary w siebie, przekonanie o własnej nieprzydatności
- poczucie bezradności i bezsilności,
- smutek, apatia
- poczucie osamotnienia i niezrozumienia,
- lęk w kontaktach społecznych,
- brak asertywności, uległość i podporządkowanie,
- rezygnacja z uczestnictwa w różnych sferach życia społecznego,
- bierność i postawa rezygnacji

Co zrobić, aby pomóc? Profilaktyka przemocy wobec seniorów

- Działania wzmacniające społeczną świadomość przemocy wobec osób starszych (np. kampanie medialne)
- Koordynacja działań instytucjonalnych (zespoły interdyscyplinarne)
- Edukacja i szkolenie profesjonalistów: pracowników socjalnych, opiekunów, służby zdrowia, policji itp. w zakresie wykrywania przemocy i reagowania na nią
- Informatory dot. placówek, w których można uzyskać pomoc
- Programy networkingowe („starsi dla starszych”)
- Programy leczenia sprawców przemocy
- Programy wsparcia dla członków rodziny opiekujących się seniorami

DROGA

Stowarzyszenie Wspierania Działań
na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku